

den senare har drivit Lewins vetenskap. Just denna kombination ger nerv och färg åt hans insatser. Analysen av klassikern ”commune bonum” är särdeles värdefull och skulle vara läsning inte bara för politiker utan också för dekaner och rektorer inom universiteten. Ibland får man stå tillbaka för något som inte direkt gynnar min egen fakultet men på sikt gynnar alla. Temat ”det gemensamma bästa” borde nyformuleras i dagens av polarisering, ideologikamp mellan autokrater och demokrater och ”Min sanning” dominerade offentlighet.

Det är klart att författaren har drivits av att göra karriär, också en bit fåfänga, men läsaren får – kanske oväntat – således klart för sig att han drivits också av en idealism, tron att det går att göra världen bättre. Han inspireras vid Dag Hammarskjölds begravning och har i sin optimism trott på det goda ända tills Putins invasion i Ukraina. Nu kunde han inte längre i sin optimism mena att vi var på väg mot överstatlighet och världsfred.

Boken slutar likväl med bilden av hur Lewin sätter sig vid ett rent skrivbord en måndagsmorgon klockan 8, enbart sanningen och en munter förväntan härskar. Han får ostört ägna sig åt sin största glädje, att skriva; en glädje det är lätt att känna igen. Ännu en arbetsdag ligger öppen för 83-åringen.

McDonough, Frank, 2024. *The Weimar Years: Rise and Fall 1918–1933*. London: Head of Zeus Ltd.

Anmälan av Benny Carlson

Adolf Hitler orerade på sin tid om asiatiska horder i öster och plutokrati i väster. Det är svårt att ta in, men hundra år senare har vi hamnat i ett sådant läge. Inte undra på att historiker söker sig till tysk mellankrigstid för att se vad som finns att lära om den situation i vilken Västerlandets demokratier nu befinner sig.

Strömmen av litteratur om Hitlertyskland har länge varit strid, helt enkelt därför att vad som hände där i efterhand förefaller obegripligt. Weimarrepubliken har också lockat till skriverier som kretsar kring dess kulturella livskraft och politiska dödskamp. På sistone har blickarna allt oftare riktats mot just Weimartiden, sannolikt för att den liknats vid dans på randen av en vulkan.

Nyligen väckte Harald Jähners arbete om Weimar – *Höhenrausch* på tyska,

Vertigo på engelska (450 sidor), *Hisnande tider* (2024) på svenska – befogad uppmärksamhet (recenserad av undertecknad i *Svensk Tidskrift*). I dess omedelbara följd har Frank McDonough landat en 550-sidig volym med titeln *The Weimar Years*. Båda författarna har på senare år arbetat sig baklänges till Weimar, kulturjournalisten Jähner från *Vargatider* (2021) om livet i Tyskland efter Tredje rikets fall, historieprofessorn McDonough ("känd från TV") från två volymer om Hitlertiden: *Triumph* (2020) och *Disaster* (2021).

Att Jähner råkade bli först till kvarn innebär inte att McDonough hamnat i bakvattnet. Böckerna överlappar förvisso i någon mån varandra, men i huvudsak riktar sig Jähner till kulturhistoriskt intresserade läsare medan McDonough riktar sig till politiskt intresserade, inte minst statsvetare.

McDonough ser (s. 491) Weimars uppgång och fall som en varning till vår tid: "The history of the Weimar Years is [...] a warning sign of how a democracy under poor leadership can drift towards a form of authoritarian rule that ultimately destroys it, under the pressure of economic crisis and unrelenting political instability."

Weimarrepubliken saknade onekligen under sina 15 år politisk stabilitet (men varade trots allt längre än Hitlers tolvåriga tusenårsrike). 20 regeringar med en genomsnittlig livslängd på drygt åtta månader passerade revy. Wilhelm Marx från katolska partiet Zentrum var den mest långlivade kanslern. Han bildade fyra regeringar och satt vid makten i sammanlagt tre år och 73 dagar.¹ Socialdemokratin var, mycket tack vare Friedrich Ebert, president 1919–25, en stabilisator men lyckades inte nå väljare utanför arbetarklassen och låg i ständig fejd med kommunister (KPD) till vänster och tysknationella (DNVP) till höger.

Versaillesfördraget, med dess krigsskuldsparagraf och hisnande skadestånd, hängde som ett damoklessvärd över republiken och skärpte den inre splittringen. Relationen till segrarmakterna hanterades dock med stor skicklighet av Walther Rathenau och Gustav Stresemann, utrikesministrar 1922 respektive 1923–29.² Republiken stupade slutligen på konstitutionens paragraf 48, som gav presidenten makt att sätta riksdagen ur spel och styra genom dekret, vilken möjliggjorde en stegvis övergång till diktatur. Övergången effektuerades av Paul von Hindenburg, president 1925–34.

McDonoughs bok består av inledning, 15 kapitel (ett för varje år 1918–32), en efterskrift om januari 1933 när Hitler fick makten samt ett kapitel med slutsatser. Den redovisar i detalj raden av intriger, val och regeringsbildningar samt internationella konflikter och förhandlingar i världskrigets skugga. Även

1 De många valen till trots tycks väljarna inte ha drabbats av valtrötthet. Valdeltagandet i procent var vid riksdagsvalen följande: jan 1919 83; juni 1920 79,2; maj 1924 77,4; dec 1924 78,8; maj 1928 75,6; sept 1930 82; juli 1932 84; nov 1932 83,5. Och vid presidentvalen: april 1925 77,6; april 1932 83,5.

2 Många internationella konferenser följde i krigets och krigsskadeståndets spår: Versailles 1919, Spa 1920, Genua, Rapallo och London 1921, London 1922, Paris 1923, London 1924, Locarno 1925, Genève 1926, Paris 1928, Haag 1929 och 1930, London 1931, Genève och Lausanne 1932.

den som är inläst på ämnet möter nya namn och händelser. Jag kommer i fortsättningen att helt fokusera på politiken och hoppa över de kulturella yttringar som McDonough pliktskyldigast (men ändå ganska utförligt) redovisar.

Weimarrepubliken föddes i revolution upp- och nerifrån. Allt hände i rasande fart. En ny konstitution undertecknades av kejsar Wilhelm i slutet av oktober 2018 och förvandlade Tyskland från militärdiktatur till parlamentarisk demokrati. Flottisterna revolterade i Kiel, Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg i Berlin, Kurt Eisner i Bayern. Kejsar Wilhelm abdikerade 9 november. Socialdemokraten Friedrich Ebert bildade provisorisk regering och 11 november undertecknade Matthias Erzberger, en av ledarna för Zentrum, vapenstillståndet. McDonough anser, som de flesta bedömare, att detta undertecknande och den efterföljande Versaillesfreden la grunden till Weimarrepublikens svårigheter. Men han går (s. 33) steget längre:

With the benefit of hindsight, the decision of the Allies to conclude an armistice while all the fighting was being conducted on Allied soil was a huge mistake. It would have been far better if the Allies had invaded Germany. This would have made clear to the German people the full magnitude of their military defeat. Instead, the chaotic ending of the war allowed a myth to develop in Germany that its army had not been defeated and its territory never conquered. This became known as 'the stab-in-the-back-myth' (*Dolchstoßlegende*), which held that Germany did not lose the First World War on the battlefield, but was instead betrayed by civilian politicians, Jews, and revolutionary socialists on the home front.

Paul von Hindenburg framstår, som vi ska se, som en skurk i McDonoughs ögon. Hans skadliga inflytande gjorde sig gällande redan 1918 när han förklarade för politikerna att de måste kapitulera, avgick som generalstabschef för att slippa ta ansvar och ställde sig bakom dolkstötslegenden.

Spartakistrevolten i Berlin slutade med Liebknechts och Luxemburgs död. Eberts regering överlevde men blev beroende av arméns stöd samtidigt som partierna på vänsterflanken blev socialdemokratins svurna fiender. I München mördades Eisner och de vänsterextrema gjorde revolution anförda av poeten Ernst Toller och därefter den ryske revolutionären Eugen Leviné. Armén och frikåreerna gjorde processen kort med revolutionärerna. Därefter blev Bayern ett antidemokratiskt fäste och (s. 59) "a haven for all manner of right-wing eccentrics". En av dessa excentriker var Adolf Hitler.

Fredsvillkoren kom som en chock för tyskarna. Den allmänna uppfattningen var att Tyskland blivit grundlurat av segrarmakterna. Ebert, nu president, ville inte skriva under men fick besked från armén att det inte fanns något val. McDonoughs dom över de allierade är återigen hård. När de nu inte

eftertryckligen hade besegrat Tyskland borde de ha intagit en mer försonlig hållning. Att de allierade sinsemellan var oeniga blev också förödande. Fransmännen var oresonliga, briterna kompromissvilliga. "Here was sowed the seeds of the policy of appeasement", menar McDonough (s. 99).

Sommaren 1919 antogs en ny konstitution av den nationella församlingen. Dess huvudsakliga konstruktör, Hugo Preuss, ville se en stark president som motvikt till parlamentet, en president som, enligt artikel 48, under vissa omständigheter kunde utöva obegränsad makt. Denna paragraf utnyttjades av Ebert hela 136 gånger mellan 1919 och 1925 och av Hindenburg 48 gånger efter 1930. Skillnaden var att Ebert använde paragrafen för att försvara republiken medan Hindenburg använde den för att montera ner republiken.

Under 1920 kom försöken att störta republiken från höger genom Kappkuppen, som misslyckades tack vare en generalstrejk men stimulerade en kupp i Bayern, där Gustav Ritter von Kahr etablerade en regim på högerkanten. Även extremvänstern var i farten och försökte etablera "proletariatets diktatur" i Ruhrområdet.

I januari 1923 ockuperade franska trupper Ruhrområdet under hänvisning till att tyskarna inte levererat så mycket kol och timmer som stipulerats i Versaillesfördraget. Området innehöll mer än 70 procent av Tysklands koltillgångar och mer än hälften av dess produktion av tackjärn och stål. Britterna protesterade och den franske premiärminister Raymond Poincaré utmålades i brittisk press som idiot och kanalje. Den tyska regeringen uppmanade befolkningen i området till passivt motstånd och bidrog till dess uppehälle med sedelpressen varvid inflationen sköt fart.

Anekdoterna om hyperinflationen är många. En handlar om kvinnan som gick till affären med en väska full med sedlar. Hon satte väskan utanför. När hon kom ut från affären hade någon stulit väskan men lämnat pengarna kvar.

Dawesplanen om det tyska skadeståndet presenterades 1924 och accepterades med nödvändiga två tredjedelars majoritet av den tyska riksdagen. I början av 1925 avled Ebert efter en operation. McDonough understryker (s. 260) hans betydelse: "Despite all the hostility from the extreme Left and Right, he remained the Republic's anchor of stability, always showing a willingness to find a consensus among the different viewpoints. His departure from the political scene was undoubtedly a bitter blow and a key turning point in the history of the Weimar Republic." Högerkrafterna övertalade Hindenburg att ställa upp och han vann presidentvalet 1925 med 48 procent av rösterna mot Wilhelm Marx 45 och kommunisten Ernst Thälmanns 6 procent.

Efter valet 1928 bildade socialdemokraten Hermann Müller koalitionsregering. Hindenburg beskrev honom som den bästa kansler han haft men beklagade att han var socialdemokrat. DNVP gick i högerextrem riktning sedan Alfred Hugenberg valts till partiledare. Han hatade republiken och kontrollerade stora delar av Tysklands press, nyhetsbyråer och filmindustri.

Sommaren 1929 presenterades Youngplanen, enligt vilken Tyskland skulle betala krigsskadestånd till 1988. Kraven hade visserligen mildrats jämfört med Dawesplanen men ledde ändå till mobilisering på högerkanten och krav på en folkomröstning som slutade med braknederlag för nejsidan. I oktober 1929 avled den utarbetade Stresemann i en stroke. McDonough sammanfattar (s. 370) hans betydelse:

Stresemann raised Germany from a humiliated and disgruntled foe in 1923 into a diplomatic equal and Great Power again at the time of his death. His achievements as Foreign Minister ended the Ruhr occupation in 1923, contributed to the stabilization of the Republic, finalized the Locarno and Rapallo Treaties and the Kellogg-Briand Pact, took Germany into the League of Nations, eased Germany's reparation burdens through the Dawes and Young Plans, and brought the foreign occupation of Germany to an end. Never has the Nobel Peace Prize [1926] had a more justified recipient. [---] It is difficult to calculate the exact part his tragic death played in the destruction of German democracy, and the souring of international relations, but he was probably the one Weimar politician who, through the sheer force of his personality, might have saved it, though Stresemann himself thought everything in politics was determined by the state of the economy.

Strax efter Stresemanns död avlossades startskottet till den stora depressionen på börsen i New York. McDonough tonar emellertid den ekonomiska krisens betydelse för Weimarrepublikens fall. Han menar att republiken redan var på fallrepet genom bland annat fragmenteringen av den tyska politiken och beroendet av kortsiktiga amerikanska lån.

Hindenburg vägrade ge Hermann Müllers koalitionsregering extraordinära befogenheter. I stället gick budet till Hermann Brüning från Zentrum.

The aim was to deprive parliament and the electorate of power, to completely exclude the Social Democrats from government, and to greatly strengthen the power of the President, the Reichswehr, the government bureaucracy and big business. [...] Power in Germany now devolved to a small circle of anti-democratic individuals, surrounding the ageing President. (s. 385)

Den trasiga karusellen snurrade allt fortare. I riksdagsvalet 1930 fick nazistpartiet NSDAP 18,3 procent av rösterna, att jämföra med 2,4 procent i valet 1928. Partiet växte på bekostnad av de traditionella medelklasspartierna och högerpartiet DNVP. Socialdemokraterna var fortfarande största parti med 24,5 procent men förlorade röster till KPD. Enligt McDonough berodde NSDAP:s framgång inte i första hand på den ekonomiska krisen utan på missnöje med

det politiska systemets förmåga att lösa landets problem. Frågan är hur man kan skilja det ena från det andra.

Socialdemokraterna beslöt tolerera Brüning av fruktan för ren högerdiktatur trots att han bedrev åtstramningspolitik i syfte att balansera budgeten och i hopp om att misären i Tyskland skulle få de allierade att avskriva krigsskadestånden. När ett försök att skapa en tysk-österrikisk tullunion stoppades av de allierade utlöstes en österrikisk bankkras som spreds till tyska banker och som i juli 1931 ledde till att USA:s president Herbert Hoover genomdrev ett moratorium på tyska skadeståndsbetalningar.

Nu inleddes försöken att "tämja" Hitler, orkestrerade av general Kurt von Schleicher. Hitler å sin sida bemödade sig om att komma på god fot med storfinansen. I presidentvalet 1932 fick Hindenburg 53 procent av rösterna, Hitler knappa 37 procent. Vinnaren var missnöjd. "Hindenburg felt the wrong people had voted for him. He would have preferred to have been leader of the right, who wanted to destroy democracy, not of the moderate Centre Left, who wanted to save it. (s. 446)" På försommaren 1932 satte Schleicher krokben för Brüning som ersattes av Franz von Papen. Tyskland hade nu den nationalistiska högerregering av förkrigsmodell som Hindenburg åstundat. I valet sommaren 1932 fick NSDAP 37,3 procent av rösterna. McDonough menar att den vanliga uppfattningen, att nazisternas framgång 1932 berodde på den stora arbetslösheten, är en myt. De arbetslösa röstade i huvudsak på KPD. Man frestas invända att arbetslösheten i vart fall bidrog till polariseringen av den tyska valmanskåren. För de liberala medelklasspartierna var valutgången katastrofal men katolska Zentrum höll ställningarna.

I september 1932 väckte kommunisten Ernst Torgler misstroendeförklaring mot Papen. Denne anlände till riksdagen med en presidentorder om att upplösa riksdagen. Talmannen Herman Göring viftade undan dokumentet och genomförde omröstningen som Papen förlorade med 512 röster mot 42, den största förlust en tysk kansler upplevt. I riksdagsvalet i november 1932 gick NSDAP:s röstandel ner till 33,1 procent. Papen utmanövrerades av Schleicher som blev kansler i december 1932. McDonough (s. 472): "Papen felt Schleicher had stabbed him in the back, but he was wrong: Schleicher had stabbed him in the front." Papen hämnades när han i januari 1933 övertalade Hindenburg att utse Hitler till kansler i den naiva tron att demonen gick att kontrollera.

Vilka är McDonoughs slutsatser? Han menar, som framgått, att det inte främst var ekonomisk kris och arbetslöshet som ledde till Weimarrepublikens sammanbrott. Han stödjer sig på det förhållandet att USA och Storbritannien genomgick motsvarande kris utan att drabbas av demokratisk kollaps. I stället var det enligt McDonough den odemokratiska mentaliteten hos Hindenburg och hans rådgivare i kombination med stigande röstetal för nazisterna som fällde avgörandet. I Storbritannien fanns ett stort konservativt parti som omfattade demokratiska ideal. I Tyskland fanns inget sådant parti. Där var det konservativa

partiet DNVP bitter motståndare till demokratin. Att socialdemokrater och liberaler tvingats skriva under på Tysklands nederlag i världskriget gjorde det möjligt för högern att utmåla dem som förbrytare och odla en dolkstötslegend.

McDonough anser vidare (s. 489) att Weimarkonstitutionens proportionella valsysteem underminerade demokratin genom att så många partier representerande olika klasser och intressen kämpade om makten vilket resulterade i instabila koalitionsregeringar: "The Weimar Republic [...] lacked the one key factor that made democracy stable in the USA and Britain – that is, a two party system, with one left-wing liberal democratic and one conservative party, alternating in periods of power, with each loyal to the democratic system." Denna slutsats har på sistone förlorat sin trovärdighet genom att en hugad autokrat lyckats betvinga det konservativa partiet i USA.

Weimarkonstitutionen gav som sagt presidenten stora maktbefogenheter, vilket McDonough inte ser som ett problem i sig. Problemet var att Hindenburg utnyttjade dessa befogenheter för att montera ner demokratin. Han stöddes av socialdemokraterna men stödde ytterhögern. "Hindenburg's presidential rule had taken Germany down a blind alley", skriver McDonough (s. 491) och tillägger: "Hindenburg had been the gravedigger and the undertaker". Intrigerna när de tidigare vännerna Schleicher och Papen högg varandra i rygg eller bröst innebar blott slutscenen före ridåfallet.

McDonough har åstadkommit en detaljerad och faktsäckad redogörelse för de många in- och utrikespolitiska turerna under Weimartiden. Det mest uppseendeväckande i hans slutsatser är för det första att han anser att de allierade borde ha besegrat Tyskland i grunden för att undvika mytbildning om att inhemska förrädare låg bakom det tyska nederlaget och för det andra att han tonar ner betydelsen av ekonomiska faktorer och upp betydelsen av politiska, av hur Hindenburg och kretsen kring honom agerade. Om den andra slutsatsen har fog för sig är närmast omöjligt att bedöma. Allt hänger som vanligt ihop i en kumulativ cirkulär process.

Referenser

- Carlson, B., 2024. "Weimarrepubliken – hisnande, bruten", *Svensk Tidskrift*, 28 augusti.
- Jähner, H., 2021. *Vargatider: Livet i Tyskland efter Tredje rikets fall 1945–1955*. Stockholm: Bokförlaget Daidalos.
- Jähner, H., 2024. *Hisnande tider: Livet i Tyskland 1918–1933*. Stockholm: Bokförlaget Daidalos.
- McDonough, F., 2020. *The Hitler Years: Triumph 1933–1939*. New York: St. Martin's Press.
- McDonough, F., 2021. *The Hitler Years: Disaster 1940–1945*. New York: St Martin's Press.